

SUE POLANKA (ED.)

NO SHELF REQUIRED 2

Zbirko prispevkov o elektronskih knjigah v knjižnicah z naslovom *No shelf required 2: Use and management of electronic books* je leta 2012 izdala ALA – American Library Association (Ameriško knjižničarsko združenje). Knjiga na 254 straneh zajema 16 člankov, predstavitev avtorjev in indeks.

Sue Polanka si je za izhodišče izbrala "vroča" podatka: pri Amazonu so objavili, da je v letu 2011 količina prodanih e-knjig presegla količino prodanih tiskanih knjig; Združenje ameriških založnikov pa je istočasno objavilo, da so elektronske knjige po številu naslovov prehitile vse druge formate. Zaključek: zgodil se je preobrat in pri knjigah nič več ne bo tako, kot je bilo.

Library Journal je objavil podatek, da je v letu 2010 z e-knjigami poslovalo 94 % akademskih knjižnic, 72 % splošnih knjižnic in 33 % šolskih knjižnic. Znan je tudi podatek za leto 2011, da je 93 % vseh ameriških knjižnic naročilo vsaj eno e-knjigo ali več. Začelo se je tudi v knjižnicah, poti nazaj ni več in treba se je soočiti s celo kopico povsem novih problemov v knjižničarski stroki in temu je namenjena prikazana knjiga.

Amelia Brunskill piše o fizičnih in digitalnih prostorih v knjižnici in navaja vrsto primerov, ko so graditelji novih knjižnic v hudi zadregi, kako ravnati. Promet z e-knjigami pospešeno raste in zelo vprašljivo je, ali naj se nove knjižnice zgradijo okoli fizičnih zbirk. Kdor res hoče papirno knjigo, mu jo Espresso Book Machine na podlagi digitalne verzije naredi v minuti za sprejemljivo ceno.

E-knjige imajo slabosti, ki pretežno izvirajo iz zastarelega avtorskega prava, prilagojenega tehnologiji tiska. E-knjiga tudi ni cenejša od tiskane, saj se stroški občutno zmanjšajo, ko se jih nabere veliko na kupu. Za njihovo uporabo je treba imeti opremo in znanje, kar niti približno ni tako razprostranjeno kot pri tradicionalni knjigi. In končno, fascinirajo nas podatki o milijonu digitaliziranih knjig, toda to je zelo malo v primerjavi s številom tiskanih knjig. Ko pa je knjiga enkrat digitalizirana, ima neznanske prednosti glede dostopnosti, ne zaseda dragega prostora in omogoča učinkovito obdelavo.

Avtorica je prikazala štiri zanimive prehode od fizičnih zbirk k digitalnim zbirkam. Ni dvoma, da so za tak prehod najbolj primerne šolske oz. akademske knjižnice, vendar se srečujejo s hudimi odpori. Izraba prednosti e-knjig namreč zahteva radikalne spremembe v pedagoških pristopih, ki pa jih je težje uveljaviti kot vsakršno tehnično inovacijo. Vendar pa so predstavljeni primeri pokazali, da odpori slej kot prej popustijo in prevlada navdušenje tudi nad zelo radikalnimi spremembami.

Sarah Twill se je posvetila problemom digitalne ločnice (angl. *digital divide*), ki močno vpliva na uporabo e-knjig. Recesija, ki se je začela leta 2007, je zaostri ta nasprotja ne le med Severom in Jugom, ampak tudi znotraj razvitih držav. V ZDA so revni še bolj revni in njihovo popolno izključitev iz digitalnega sveta lahko učinkovito preprečijo ustrezno usmerjene in podprte knjižnice. Obstajata dve rešitvi: da lahko knjižnica izposoja ne le e-vsebine, ampak tudi naprave za manipulacijo z njimi; in da čim več e-vsebin prilagodi za pametne telefone, ki jih premorejo tudi revni. Knjižničarji na ta način postanejo tudi socialni delavci in ni presenetljivo, da sta Ameriško knjižničarsko združenje in Nacionalno združenje socialnih delavcev že leta 2008 zasnovali skupno, dobro delujočo socialno politiko.

Ken Petri se ukvarja z dostopnostjo e-knjig in e-bralnikov z vidika ljudi s posebnimi potrebami (takih ljudi je v ZDA 30 milijonov ali 10 %). Zgolj digitaliziranje tiskane knjige je veliko premalo, saj računalniška tehnologija podpira številne prilagoditve za specifične potrebe, o kakršnih je bilo mogoče pri tiskanih knjigah le sanjati. Pri problemih z vidom, sluhom, govorom, gibanjem, pri živčnih problemih itd. je mogoče pomagati celovito, tako da ni več ovir pri uporabi knjig.

Ameriška organizacija za standardizacijo se je zelo zgodaj vključila v ta prizadevanja z uveljavitvijo štirih načel: zaznavnosti, operativnosti, razumljivosti in robustnosti. Doseganje takih standardov pa ni poceni in odvisno od grafične zahtevnosti vsebine je cena konverzije v e-knjigo od 400 do 1.900 USD. Ko gre za učno gradivo, so v ZDA rešili vprašanje avtorskih pravic, ki se v tem primeru ne obračunavajo. Država je prevzela

tudi pokrivanje vseh stroškov priprave učnega e-gradiva za osnovnošolce s posebnimi potrebami in še za kakšno skupino. Poučna je konfrontacija zakonodaje, ki štiti avtorje, in zakonodaje, ki prepoveduje diskriminacijo ljudi s posebnimi potrebami.

Lisa Carlucci Thomas obravnava spremembe, ki jih prinašajo e-knjige v akademske knjižnice. Vse knjige se dandanes "rodijo" kot e-rokopisi in obstajati bi morali resni razlogi, da jih namesto kot e-knjigo raje natisnejo in razpošiljajo po klasični knjigotrški mreži. Se upirajo bralci ali založniki? Morda knjižničarji?

Tako založniki kot knjižničarji težko prilagajajo svoje poslovne modele digitalnemu dostopu in lastništvu. Odločilni so vendarle založniki, ki zapirajo trg, nadzorujejo cene, upravljajo avtorske pravice izključno v svoj prid in uveljavljajo bralnike za lastniške formate. Podrobno je predstavljena izkušnja z mobilnim dostopom na Univerzi Yale, ki ima milijon e-knjig; 84 % teh knjig je bilo leta 2009 v uporabi s pomočjo "mobilnikov", vendar je bil do slehernega gradiva sposoben dostopati le Apple iPod Touch ali iPhone. Amazon Kindle 2 je problematičen, ker je prirejen za gradivo v lasti Amazona. Ni dvoma, da se mislijo proizvajalci bralnikov in iPadov temeljito vmešati v zadeve, ki so bile doslej domena založb in knjižnic.

Hramba e-knjig je za Amy Kirchoff še zelo odprto področje. Zaradi digitalne narave so e-knjige zelo občutljive za poškodbe in izgube. Kako zagotoviti njihovo trajno uporabnost, avtentičnost, najdljivost in dostopnost? Tiskane knjige so v tisočih enakih izvodih shranjene na knjižnih policah, kje pa so shranjene kopije e-knjig? In ne le e-knjigo, hraniti je treba tudi programsko opremo ter morda celo stroje, da jih lahko "odpremo". Rešitve lahko vidimo v treh organizacijskih oblikah: British Library je prevzela polno (nacionalno) odgovornost za e-vire enako kot doslej za tiskane vire; država podpira neodvisne arhive e-gradiva; knjižnice si delijo odgovornost za hranjenje e-gradiva (npr. MetaArchive, HathiTrust ipd.). Spet smo soočeni z odsotnostjo učinkovitega poslovnega modela za e-knjige, zato je še težje določiti, kdo je odgovoren za njihovo hrambo. Javne knjižnice bi kupile eno e-knjigo, ki bi jo potem neomejeno posojale bralcem. Založniki zahtevajo licenčno omejitev na 26 izposoj. Šolske knjižnice se ne morejo odločiti, ali bi kupovale posamične e-knjige ali cele baze in od koga – od agregatorjev ali od založbe? Niti zasebniki ne vedo, kako naj ravnajo. Kdo naj v tej zmedbi in negotovosti prevzame odgovornost za hranjenje e-knjig?

Temu pa sledi neverjeten vozeli pravnih problemov glede avtorske in sorodnih pravic (angl. *copyright*), saj ni jasno

ali hranitelj sploh lahko pogleda, kaj hrani, kaj šele, da bi to kazal drugim. Dodaten problem je multipredstavnost, ko je v enem delu zvarjenih in vgrajenih nešteto avtorjev, varovanih z različnimi režimi avtorskih pravic.

Alice Crosetto ugotavlja, da e-knjige odpravljajo številne skrbi knjižničarjev glede slabega ravnanja uporabnikov z najbolj iskanimi knjigami, ki so na policah takoj opazne, ker so najbolj "zmahane". Te vrste evalvacijo knjižničnega gradiva je pri e-knjigah enostavno nadomestiti z avtomatskimi statistikami. Toda, je sploh treba "čistiti" zbirko "e-knjig", ki ne zasedajo prostora drugim? Seveda, saj ni razloga, da bi uporabnike obremenjevali s pregledovanjem zaloge, ki nikogar ne zanima. Katalogizatorje bo zbolelo, če rečemo, da velik obseg kataloga ni nobena korist, če vsebuje zapise nerelevantnih del, ki zavajajo uporabnike, da so "zadeli" nekaj, za kar je škoda izgubljati čas. Knjižnico pa ohranjanje licence verjetno nekaj stane.

Kaj pa sploh pomeni "odpisati" e-knjigo, ki najbrž sploh ne domuje v knjižnici, ampak ima knjižnica zgolj dostop do nje? Nekateri posredniki na zahtevo po "odpisu" sploh ne bodo reagirali, knjižnica pa bo morala e-knjigo izločiti tako, da bo zbrisala zapis v svojem online katalogu; s tem postane knjiga nedostopna. Knjigarnam rabljenih knjig se slabo piše.

Steve Kelley se sprašuje, kako so e-knjige povezane z uvajanjem RDA (Resource Description and Access), to je nove katalogizacijske kode, ki naj bi nadomestila dosedanja katalogizacijska pravila. Povezava je nesporna, saj je RDA odziv na internetne vire. Vanj naj bi se zllila vsa različna pravila za opis del, ki jih knjižnice hranijo ali pa tudi ne (MARC, Dublin Core, EAD, MODS). RDA nastaja od leta 1997 (Toronto) in šele od leta 2010 je v testiranju pri res pomembnih knjižnicah. Pred letom 2013 ne bo legaliziran, čeprav so ga nekatere knjižnice že uvedle. Prehod je nujen, ker je AACR v celoti zastarel in ga ni več smiselno dopolnjevati. IFLA je pred poldrugim desetletjem sprejela tudi FRBR, nov koncept bibliografske entitete, ki izhaja iz potrebe uporabnika: najti, identificirati, izbrati in pridobiti knjižnično gradivo. Ni več govora o knjigah, ampak o delih, ki se pojavljajo v najrazličnejših izraznih oblikah in knjiga je le ena od oblik, pa čeprav poimenovanje knjižnica in knjižničarstvo izhaja prav iz besede knjiga. Kdor ne osvoji te logike, si bo težko pomagal z RDA. Ozadje razhajanja je dejansko to, da je AACR2 še povsem navezan na listkovni katalog, ki je zgolj preslikan v elektronsko obliko, RDA pa računa z vsemi razsežnostmi nove digitalne realnosti in ni več zaprisežen papirju. Ampak z vidika e-knjig je to bolj prihodnost kot sedanost, saj bodo minila leta, preden se bo knjižničarstvo prekvalificiralo za RDA.

Knjige v digitalnem okolju zaživijo na nov način, o čemer piše Sylvia K. Miller. Nekatere oblike navigacije in povezovanja poznamo že iz tradicionalne tiskane knjige: kazala, reference, indeksi itd. Vse to se sedaj prenaša v nadpovezave (angl. *hyperlink*), ki odpirajo še neskončno mnogo vzporednih in dodatnih možnosti za branje. Knjiga zaživi v novih sobesedilih, ko besedilo spregovori, ilustracije se gibljejo, note igrajo, tuji kraji so vidni s satelita itd. Sama presenečenja, ki še nimajo standardizirane oblike in lahko bralca zmedejo.

Periodika je kristalna krogla, v kateri lahko zaslutimo jutrišnje e-knjige. DOI (identifikator digitalnih objektov), ki presega omejitve založnikov, se je že začel seliti v knjige. Pri MIT Press so pravkar izdali eksperimentalno knjigo *Learning from YouTube* (<http://vectors.usc.edu/projects/learningfromyoutube>), ki kaže, kako bodo te naprave videti jutri. E-knjige so v otroški dobi razvoja in ne čakajo nas le tehnološke inovacije, pač pa tudi jezikovne.

E-knjige bodo spremenile podobo splošnih knjižnic, pravijo Michael Porter, Matt Weaver in Bobbi Newman. Prodaja bralnikov izjemno narašča in nič ni presenetljivo, če se število knjižničnih članov, ki uporabljajo e-knjige, od enega do drugega leta podvoji ali potroji. Ponudniki e-knjig so že postali odločilni igralci na knjižnem trgu. Med njimi poteka neviden boj, kdo bo vsilil de facto standarde na tem področju. ALA se na vse načine trudi, da bi bila udeležena pri nastanku sistema izposoje e-knjig v oblaku. OCLC skuša biti konkurenčen s svojo medknjižnično izposojjo WorldCat Resource Sharing. Splošnim knjižnicam se novosti dogajajo v času ostrih finančnih restrikcij, ko ne zmorejo kupovati e-knjig, kaj šele, da bi uporabnikom ponudile tudi bralnike. Na ta način si bo težko zagotoviti primerno mesto v dinamičnem okolju e-knjig.

Michael Porter ugotavlja, da s prevlado e-knjig tudi založniki svoje profitne apetite preusmerjajo na to področje in zaostrejuje pogoje dostopa tam, kjer so bili prej bolj širokogrudni. Uveljavili so zagonetnih 26 izposoj. E-knjiga na primer izgine iz zaloge in jo je treba kupiti na novo, potem ko je bila 26-krat izposojena. Nekatere založbe sploh ne dovolijo izposoje e-knjig, ki so jih izdale. Na to se je lani odzvala Roberta Stevens predsednica ALA, zatem pa je 70.000 knjižničarjev podpisalo peticijo za izposojjo e-knjig ter napovedalo bojkotiranje založb, ki to onemogočajo. Pri HarperCollins se ni mogel nihče spomniti, zakaj so določili prav 26 izposoj.

Knjižnice postajajo kraji ustvarjanja vsebin in tiskanja po naročilu, o čemer piše Thomas A. Peters. Knjižnice so od nekdanj opora avtorjem vsebin, sedaj pa na podlagi avtomatizirane analitike tudi same ustvarjajo poročila, ki so pomemben vir znanja. Ni dovolj poznan podatek,

da v samozaložbah izide dvakrat toliko knjig kot pri znanih založbah, ki izgubljajo monopol nad objavljanjem. Knjižnice igrajo veliko vlogo s tem, ko knjige iz samozaložb vključijo ali pa ne vključijo v svoje zbirke, kar je odvisno od razgledanosti knjižničarjev. Nekateri opazijo samo tisto, kar jim prinesejo na mizo veliki založniki. Uporabniki, ki želijo e-knjigo na papirju, se odločijo za tisk po naročilu (POD – print on demand) in knjižnice, ki so opremljene z Espresso Book Machine jim lahko ustrezajo tako rekoč hipoma in za sprejemljivo ceno. Problem je le cena stroja, ki se še vedno vrti okoli 100.000 dolarjev. Ne glede na to pa se odpirajo lepe perspektive za knjižnice kot založnice avtorskih del, na kar se nekatere že zelo sistematično pripravljajo.

Joseph Sanchez je prepričan, da bo nastala škoda, če knjižnice ne bodo zelo hitro prepoznale e-knjig kot svoje velike prednosti. Na velikih proslavah se angleška kraljica še zmeraj popelje s kočijo, kar ljudje občudujejo, toda kraljestvo bi propadlo, če pred sto leti ne bi prešli na avtomobil – tako nekako je treba gledati na knjižnice z informacijsko tehnologijo. Knjižnice morajo posvojiti digitalno revolucijo kot svojo prednost, sicer bodo postale še ena od mnogih institucij v zgodovini, ki jih je razvoj povozil. Ni dobro, da si knjižničarji zatiskajo oči pred napakami, ki so jih v zvezi s tem delali zadnja tri desetletja, saj bi se lahko iz tega veliko naučili za prihodnost. Še vedno se držijo poslovnih modelov iz preddigitalnih časov.

Jessica Grim in Allison Gallaher sta prikazali program izposoje e-knjig za iPad v knjižnici Oberlin College, ki so ga uporabniki sprejeli z velikim navdušenjem. Študentje so si lahko izposodili tudi iPad in center za informacijsko tehnologijo jih je tudi usposobil za njegovo uporabo.

Informacijska komunikacijska tehnologija (IKT) v šolah je kot dodatni kisik in šolske knjižnice se lahko z njeno učinkovito uporabo izkažejo kot bistven izobraževalni dejavnik, je prepričana Carolyn Foote. "Library" je treba spremeniti v "libratory" in ameriške srednje šole so se tega lotile z veliko vnemo, kar je opazno v sami pedagoški paradigmi, ki postaja poudarjeno konstruktivistična in sodelovalna. Najboljša knjižnična podpora taki usmeritvi so e-knjige, ki so jih dijaki odlično sprejeli. Ni dvoma, da gre za veliko inovacijo, ki jo posamezni učitelj zelo težko izpelje brez podpore vodstva (na nivoju šole in države). Na začetku so le učitelji tisti, ki morajo s svojo vizijo sodobnega učenja premakniti mentaliteto inertnosti v svojem okolju. Žal se morajo soočiti tudi s takšnimi problemi, kot je nekompatibilnost formatov in avtorske omejitve, ki jim je res težko priti na konec. Potem pa so tukaj še založniki e-knjig s svojim zaslužkarstvom, ki se požvižgajo na dolgoročno poslanstvo.

Jennifer Lagarde in Christine James opisujeta uvajanje e-bralnika v srednješolski knjižnici, ki deluje v revnem okolju, za kakršnega bi mnogi rekli, da res ni primerno za uvajanje drage tehnologije. Prav zato! Nabavo e-bralnikov rešujejo s pomočjo šolskega fonda in ker dijaki vedo, kako težko je priti do njih, se vsi trudijo, da bi jih res učinkovito izrabili, za razliko od mnogih šol, ki razpolagajo s celimi skladišči donirane računalniške opreme, včasih celo "nerazpakirane". O podobnih projektih uvajanja bralnikov in e-knjig v šolske knjižnice pišeta še Buffy Hamilton in Kathy Parker.

situation: "V tem izjemno dinamičnem okolju je zelo težko napovedovati prihodnost e-knjig. Je pa očitno, da oblika konzorcijske nabave e-časopisov ni enako uporabna tudi za e-knjige, čeprav še naprej velja, da bodo imele združene knjižnice več moči nasproti dobaviteljem, da bodo le-ti pristali na kompatibilne standarde za razširjanje e-knjig med bralce."

Franci Pivec

Od dvajsetih avtorjev, ki so napisali prispevke za to knjigo, jih polovica prihaja iz knjižnic in polovica iz raziskovalnih ustanov, založb, vladnih teles itd., kar je posrečena sestava, ki omogoča širok spekter pogledov na uvajanje e-knjig v knjižnično poslovanje. Sicer pa še ni kakšnih celovitih del na to tematiko in lahko priporočimo zgolj še kakšno kompilacijo člankov skoraj istih avtorjev, kakršno sta leta 2011 pripravili Kate Price in Virginia Havergal pri Facet Publishing z naslovom *E-books in Libraries – A practical guide*. Že leta 2008 so na Kalifornijski univerzi objavili *Guiding Principles for Collecting Books in Electronic Format*, ki so jo napisali Dooley, Hruska, Stambaugh in Tanji. Če še ni monografij, je pa velikanska množica člankov in raziskovalnih ter političnih študij o e-knjigah v knjižnicah, kar samo potrjuje, da gre za izrazito "vročo temo". O tej temi potekajo strokovne konference, oblikujejo se standardi in sprejemajo se politične usmeritve na nacionalnih in multilateralnih ravneh.

V prvi polovici leta leta 2012 so bile objavljene zelo zgovorne študije, ki dokazujejo hitro razvijanje problematike:

- David O'Brien, Urs Gasser in John Palfrey so za Berkman Center na Harvardu pripravili študijo *E-books in libraries*, ki zajema oris sedanjih razmer, razčlenjuje poslovne modele in analizira odnose med knjižnicami in založniki.
- Pri O'Reilly Media Inc. so objavili poročilo *The Global e-Book Market: Current Condition & Future Projections*, avtorjev Rüdigerja Wischenbarta in Sabine Kaldonek (poročilo zajema tudi Slovenijo).
- Chris Rechtsteiner je v okviru svoje BlueLoop Concepts Inc. objavil *The e-Book Platform Landscape*, ki obravnava glavne igralce v svetu e-založništva.
- PewResearchCenter pa v okviru longitudinalnih anket o internetu v ZDA s pozornostjo spremlja razmerja med knjižnicami, bralci in e-knjigami – junijska raziskava *Libraries, patrons, and e-books*.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo Linde Ashcroft iz njenega članka v *Library management* (2011/32, 6–7, 407) z naslovom *Ebooks in libraries: an overview of the current*